

3. előadás

A LÁTHATATLAN VALÓSÁGA

Ha valakit megkérünk arra, hogy a lehető legszélesebb értelemben és a legáltalánosabb fogalmakkal írja le a vallásos életet, akkor azt fogja mondani, hogy a vallás arra a hitre támaszkodik, miszerint létezik egy láthatatlan rend, melyhez mindenek felett álló istenünk vezet el minket. Az e vezetésbe vetett hit a lélek vallásos magatartása. Ez alkalommal szeretném felhívni a figyelmüket e magatartás, illetve egy nem látható tárgyban való hit néhány pszichológiai sajátosságára. Minden viselkedésünk, legyen az morális, praktikus, érzelmi vagy vallásos, tudatunk „tárgyaival” kapcsolódik össze, azokkal a dolgokkal, amelyekről azt hisszük, hogy saját magunkkal együtt léteznek, akár valóságosan, akár pedig mint eszmények. Ezek a tárgyak felfoghatók az érzékszervek által, ám az is előfordulhat, hogy csak a gondolat foghatja fel őket. Ám mindkét esetben *választ* váltanak ki belőlünk; közismert, hogy a gondolat tárgyaira adott válaszok számos esetben éppen annyira erősek lehetnek, mint az érzékelhető létezőkre adott válaszok. Sőt, még erősebbek is lehetnek. Egy inzultus emléke dühösebbé tehet minket, mint az inzultus maga, mikor elszenvedtük. Gyakran jobban szégyenkezünk baklövésünk miatt utólag, mint abban a pillanatban, mikor elkövetjük őket. Erkölcsi életünk általában azon alapul, hogy az éppen jelen lévő anyagi érzékek kisebb hatást gyakorolnak cselekedeteinkre, mint a távolabbi szempontok.

A legtöbb ember vallásának egyszerű, konkrét tárgyai, az imádott istenek, csak gondolatilag ismerhetők meg. Csak néhány keresztény hívő részesült abban a kegyben, hogy érzékelhető látomásban találkozzon Megváltójával; éppen elég efféle kivételes, csodás megjelenést sikerült rögzíteni, ahhoz, hogy érdemesek legyenek figyelmünkre. Ezért a keresztény vallás teljes ereje, amennyiben az isteni személyiségekben való hit határozza meg a hívő uralkodó magatartását, általában a tiszta ideákon keresztül hat, amelyekhez az egyén életének egyetlen korábbi élménye sem szolgál közvetlen modellként.

Ráadásul a konkrétabb vallásos tárgyak fogalmain túl a vallás tele van absztrakt tárgyakkal, amelyek éppen ennyire erőteljesek. Isten tulajdonságai, mint szentsége, igazságossága, könyörületessége, abszolút hatalma, végtelensége, mindentudása, hármassága, a megváltás különböző misztériumai, a szentség működése, stb., megtermékenyítő forrásai voltak a keresztény hívők inspiráló elmélkedéseinek.¹ Később látni fogjuk, hogy a határozott, érzékelhető képek hiányához minden vallás misztikus tekintélye ragaszkodik, mint a sikeres imádság vagy a magasabb isteni igazságon való elmélkedés sine qua non-jához. Az efféle elmélkedésektől azt várják (és ahogy látni fogjuk, bőséges számú bizonyíték igazolja ezt az elvárást), hogy a hívő elkövetkező viselkedésformáit végleg meghatározzák.

¹ Példa: “Újabban sok vigaszt leltem a Szentlélek személyiségét, és az Atyától és a Fiútól való különbözőségét tagláló sorokon való elmélkedésben. Ez egy olyan tárgy, amely elmélyülést igényel, de ha ez megvalósul, az isteni teljesség értünk és bennünk való munkálkodásának oly igaz és valóságos érzését nyújtja, hogy már a Szellem gondolata is hatást gyakorol.” AUGUSTUS HARE: Memorials, i. 244, Maria Hare to Lucy H. Hare.

Immanuel Kant szokatlan gondolatokat bontakoztatott ki a hit olyan tárgyairól, mint Isten, a teremtés, a lélek, annak szabadsága, és a túlvilági élet. Úgy gondolta, hogy ezek a dolgok tulajdonképpen egyáltalán nem a tudás tárgyai. A fogalmainkkal csak akkor tudunk dolgozni, ha érzékleti tartalmat kapcsolhatunk hozzájuk, de mivel az „Isten” vagy a „halhatatlanság” szavaknak nincs megkülönböztetett érzékleti tartalma, ezért elméletileg ezek olyan szavak, melyeknek nincs semmilyen jelentésük. Mégis, érdekes módon határozott jelentéssel bírnak a *gyakorlatunk számára*. Úgy tudunk tenni, *mintha* lenne Isten; úgy tudunk tenni, *mintha* szabadok lennénk; úgy tudunk a Természetre tekinteni, *mintha* különleges szándék irányítaná; úgy tudunk tervezgetni, *mintha* halhatatlanok lennénk. Azt találjuk, hogy ezek a szavak valódi különbségekhez vezetnek erkölcsi életünkben. Az a hitünk, *hogy* ezek az érthetetlen tárgyak valóban léteznek, teljesen megfelel a cselekedeteink szempontjából – vagy ahogyan Kant nevezi, a *praktischer Hinsicht* szerint – az arról való tudásnak, hogy milyenek kellene lenniük abban az esetben, ha megengedett lenne elgondolnunk őket. Így, ahogyan Kant állítja, előáll az a furcsa jelenség, hogy minden erőnkkel a valóságos létében hiszünk egy sor olyan dolognak, amelyek egyikéről sincs semmilyen képzetünk.

A célom Kant tanának felidézésével nem az volt, hogy bármilyen véleményt kifejezzek filozófiája e különösen kidolgozatlan részével kapcsolatban, hanem csak annyi, hogy illusztráljam az emberi természet e sajátosságát klasszikus példájának felnagyításával. A valóság érzete valóban oly erősen kötődhet a hit tárgyához, hogy a hitt dolog létének érzése az egész életünket egy adott irányba terelheti, ám mégsem mondhatjuk azt, hogy ez a dolog elménk számára határozottan leírható lenne. Olyan *mintha* egy vasrúd, mely nélkülözi az érintés vagy látás képességét és egyáltalán mindenféle képességet, erősen fel lenne ruházva a mágneses érzés belső képességével: a környezetében járó-keelő mágnesek mágnesessége hatására tudatosan különböző magatartásformákat és tendenciákat hozna létre. Egy ilyen vasrúd sosem kínálna külső leírást azokról a hatóerőkről, melyek oly erősen befolyásolják; de minden részecskéje módfelett tudatában lenne azok létezésének.

Ám nemcsak a tiszta Ész Ideái – ahogyan Kant nevezte el őket – bírnak azzal az erővel, hogy olyan létezőket érezzünk, melyeket képtelenek vagyunk részletesen leírni. Minden magasabb szintű absztrakció ugyanezen felfoghatatlan vonzerővel rendelkezik. Emlékezzenek csak vissza Emerson azon soraira, amelyeket első előadásomban olvastam fel. A megismerhető, konkrét tárgyak teljes univerzuma nem csupán a transzcendentalista író, hanem mindannyiunk számára az absztrakt ideák szélesebb és magasabb univerzumában úszik, amely jelentését kölcsönzi nekik. Ahogyan az idő, a tér, az éter minden anyagból kiárad, úgy (érezzük) az absztrakt és esszenciális jóságot, szépséget, erőt, jelentést, igazságot kiáradni minden jó, erős, jelentős és igaz dologból.

Az efféle és más hasonló módon absztrakt ideák hozzák létre a háttérrel mindenhez, minden felfogható lehetőségnek forrásai. Minden különleges dolognak megadják a „természetét”. Ezen absztrakciók egyikének természetében való osztozás hoz létre mindent, amit „valami”-ként ismerünk. Sosem tudunk közvetlenül rájuk tekinteni, mivel testetlenek, tulajdonságok nélküliek és nélkülözik az alapot, de minden más dolgot a jelentésükkel ragadunk meg. A való világban gyámoltalanul megsebzettek lennénk, ha elveszítenénk ezeket a mentális tárgyakat, az osztályozás és fogalomalkotás ezen állítmányait, alanyait, mellékneveit és határozószavait.

Emberi természetünk egyik legfőbb adottsága, hogy elménket teljes egészében absztrakciók határozzák meg. Vonzanak és taszítanak minket, feléjük fordulunk és elfordulunk tőlük, keressük őket, megtartjuk őket, félünk tőlük, áldjuk őket, *mintha* seregnyi konkrét létező lennének. És valóban létezők, éppúgy valóságos létezők saját birodalmukban, mint az érzékelés változó tárgyai a térben.

Platón oly briliáns és lenyűgöző módon vette védelmébe ezt a közös emberi érzést, hogy általa – az ideák platóni elméleteként – lett ismert az absztrakt tárgyak valóságának tana.

Platón számára például az absztrakt szépség egy tökéletesen határozott egyéni létező, amelyet az intellektus úgy észlel mint ami a Föld minden tűnékeny szépségéhez hozzátesz valamit. A Lakoma egy gyakran idézett szakaszában a következőket mondja: „A szerelem helyes útja - akár magunk járjuk, akár más kalauzol -, hogy az itteni egyes szépségeken elkezdve a szépség eléréséért mind magasabbra hágunk, mintegy lépcsősoron haladva: egyetlen szép testtől a másikhoz, onnan mind többhöz, mindhez, aztán a szép testektől a szép tettekhez, a szép tettektől a szép ismeretekig, s innen végezetül ahhoz az egyetlen ismerethez, amelynek tárgya maga a Szépség, és így megismerjük a végső Szépséget.”² A legutóbbi előadásban vethettünk egy pillantást arra, hogyan kezeli egy platonizáló író, mint Emerson, a dolgok absztrakt isteniségét, az univerzum morális struktúráját, mint egy imádatra érdemes tény. Azokban a különböző Isten nélküli egyházakban, amelyek ma a világban etikai társaságok néven terjednek, az absztrakt isteni hasonló imádatával találkozunk, az erkölcsi törvénnyel, melyben úgy hisznek, mint egy végső tárgyban. A 'tudomány' sokak számára nyíltan átveszi a vallás szerepét. Ha így történik, akkor a tudós a „természet törvényeit” imádot, objekív tényekként kezeli. A görög mitológia interpretációjának egy briliáns iskolája szerint a görög istenek eredetileg csupán fél-metaforikus megtestesülései voltak az absztrakt törvény és rend azon nagy szféráinak, amelyekre a természetes világ oszlik – az égi szféra, az óceáni szféra, a földi szféra, és így tovább; pontosan úgy, ahogyan most a reggel mosolyáról beszélhetünk, a szellő csókjáról, a hideg csípéséről, anélkül, hogy komolyan gondolnánk, hogy ezek a természeti jelenségek emberi arcot viselnének.³

A görög istenek eredetét illetően pillanatnyilag nem kell véleményt alkotnunk. De példánk sorozata valami efféle következtetéshez vezet: úgy tűnik, mintha az emberi tudat jellemezhető lenne valamiféle *valóság érzékével, az objekív jelenlét érzésével*, annak a valaminek az *észlelésével*, ami sokkal mélyebb és általánosabb annál, mint amit a specializált és különleges „érzékek” szolgáltatnak, amelyekről a mai pszichológia azt feltételezi, hogy a létező valóságokat eredeti formájukban tárják fel. Amennyiben ez így van, úgy azt gondolhatnánk, hogy ezen érzékek által irányítják szokásos viselkedésünket, hogy ingerlik ezt a valóságérzékelő képességet; de bármi más, bármilyen idea például, ami hasonló módon ingerelheti, ugyanazzal az eséllyel tűnhet valóságosnak, mint ahogyan az érzékelés tárgyai válnak valóságossá. Amennyiben a vallásos elképzelések képesek befolyásolni ezt a valóságérzést, úgy a kritika ellenére is hinni fogunk bennük, még akkor is, ha oly bizonytalanok és távoliak, hogy szinte elképzelhetetlenek, még akkor is, ha a *mibenlét* szempontjából nem-létezőknek számítanak, ahogyan azt Kant morális teológiájában leírja.

A legkülönösebb bizonyítékai e differenciálatlan valóságérzék létének a hallucinációk tapasztalataiban található meg. Gyakran megtörténik, hogy egy hallucináció tökéletlen; az érintett személy valamiféle „jelenlétet” érez a szobában, amelynek helyzetét meg tudja határozni, határozott módon szembenézve vele, valósan érezve a szó legempatikusabb értelmében; e valami gyakran éppoly hirtelen jelenik meg, mint amilyen hirtelen el is tűnik. És mégsem látja, hallja, érinti vagy ismeri meg a szokásos „érzékelhető” úton. Hadd mondjak erre egy példát, mielőtt rátérek azokra a tárgyakra, amelyek jelenlétével a vallás sajátosabb kapcsolatban van.

Egy közeli barátomnak, aki egyike az általam ismert legélesebb elméknek, számos ilyen élménye volt. Kérdéseimre válaszolva a következőket írta:

„Az utóbbi néhány évben többször éreztem az ún. „jelenlét tudatát”. Azok a tapasztalatok, amelyekre gondolok, világosan megkülönböztethetőek egy másik típusú

² <http://mek.niif.hu/06100/06151/06151.htm#19> (a ford.)

³ Példa: “A természet mindig oly érdekes, bárhogyan is mutatja meg magát; amikor esik, egy gyönyörű nő könnyeit véljük látni. Annál szebbnek tűnik, minél szomorúbb.” B. de St. Pierre

tapasztalattól, amelyben nagyon gyakran részem volt, és amelyről úgy képzem, hogy sokan szintén a „jelenlét tudatának” neveznék. De számomra a két tapasztalat közötti különbség oly nagy, mint a különbség az enyhe melegség érzete, melyről nem tudom honnan származik, és a tűzvész tapasztalata között.

„1884 szeptemberében volt az első ilyen tapasztalatom. Előző este, mikor ágyba bújtam a kollégiumi szobámban, élénk taktilis hallucinációm volt, úgy érzetem, hogy megragad egy kéz; emiatt felkeltem, és elkezdtem betolakodó után kutatni a szobámban, de az úgynevezett jelenlét érzése a következő éjen is eljött. Miután lefeküdtem és elfújtam a gyertyát, egy darabig éberem feküdtem az előző est tapasztalatára gondolva, amikor azt *éreztem*, hogy valami bejön a szobámba és közel az ágyamhoz megáll. Csak egy vagy két percig maradt meg. Semmilyen szokásos érzékszervvel nem fogtam fel és mégis valami szörnyűségesen kellemetlen 'érzéklet' kapcsolódott hozzá. Mélyebben felkavart, mint bármilyen szokványos észlelet. Volt az érzésnek egy olyan minősége, mintha egy nagyon nagy, hasító, halálos fájdalom terjedne elsősorban a mellkasom felett, de a szervezeten belül – az érzés nem *fájdalom* volt, hanem inkább *irtózás*. Mindenestre valami jelen volt velem, és jelenlétét sokkal biztosabban érzetem, mint korábban bármilyen hús-vér teremtményét. Tudatában voltam a távozásának éppúgy, ahogyan a megérkezésének: egy szinte pillanatnyi rezdülés az ajtón át, és a 'szörnyű érzet' eltűnt.

„A harmadik éjjel mikor hazatértem néhány előadásra kezdtem készülni; még mindig ezekkel foglalkoztam, mikor felfigyeltem a jelenlétére (nem a *megérkezésére*) ennek a dolognak, mely előző este is ott volt, és a 'szörnyű érzetre'. Aztán minden erőmmel arra koncentráltam, hogy válaszra bírjam ezt a 'dolgot'; gonoszságból nem távozik-e, *nem* gonosz-e, hogy ki vagy mi ő, és ha nem tudja megértetni magát, távozzon, vagy rákényszerítem a távozásra. Elment, ahogyan az előző este is, a testem pedig gyorsan visszanyerte normális állapotát.

„Az életem során két másik alkalommal éreztem ugyanazt a 'szörnyű érzést'. Egyszer egy teljes negyed órán át tartott. Mindhárom alkalommal leírhatatlanul *erősebb* volt a bizonyosság, hogy a külvilágban állt *valami*, mint a társaság szokásos bizonyossága, mely szokványos élő emberek közeli társaságában áll elő. Az a valami közelinek tűnt számomra, és sokkal valóságosabbnak, mint bármilyen szokásos észlelet. Noha úgy mond hozzám hasonlóan éreztem, végesnek, kicsinek és feszültnek, mégsem egyéni létezőként vagy személyként ismertem fel.”

Természetesen egy ilyen élmény nem kapcsolódik a vallásos szférához. Ám néha mégis: ugyanaz a levelezőpartnerem tájékoztatott arról, hogy legalább még egy alkalommal átélte a jelenlét ezen érzését, ugyanakkora intenzitással és hirtelenséggel, csupán az a volt a különbség, hogy akkor az öröm minősége töltötte meg.

„Nem csupán annak pusztá tudata volt jelen, hogy valami van ott, hanem ez összekeveredett alapvető boldogságával, valami szavakkal ki nem fejezhető jó megdöbbentő tudatával. Nem volt bizonytalan, nem is hasonlítható valamely vers, látvány vagy zene érzelmi hatásához, hanem valamiféle hatalmas személy közeli jelenlétének biztos tudata volt, és miután elment, az emléke hasonló módon fennmaradt, mint a valóságé. Bármilyen más lehet álom, de nem ez.”

Különös módon a barátom nem teisztikusan, Isten jelenlétére utalva értelmezte az utóbbi élményeket. Ám nem lenne erőltetett az istenség létének kinyilatkoztatásaként magyarázni őket. Ha elérünk a miszticizmus témájához, sokkal többet fogunk erről mondani.

Hogy nehogy összezavarja Önöket e jelenségek furcsasága, megkockáztatom, hogy felolvassak Önöknek néhány hasonló, sokkal rövidebb történetet, csupán azért, hogy megmutassam: itt egy jól körülírható, természetes ténnyel állunk szemben. Az első esetben, melyet a Pszichikus Kutatás Társaságának folyóiratából veszek, a jelenlét érzése néhány pillanaton belül tisztán látható hallucinációvá fejlődött – de a történet e részét mellőzöm.

„Már vagy húsz perce olvastam” – mondja az elbeszélő – „teljesen elmerültem a könyvben, az elmém teljesen csendes volt és arra az időre teljesen elfelejtettem a barátaimat, ám hirtelen, mindenféle előjel nélkül, az egész lényemen teljes feszültség lett úrrá, és olyan intenzitással voltam tudatában annak, hogy egy másik lény van jelen nem csupán a szobában, hanem hozzám egészen közel, amit nem tud elképzelni az, aki sosem tapasztalt ilyesmit. Letettem a könyvemet, és noha nagyon izgatott voltam, elég összeszedettnek éreztem magam, nem voltam tudatában semmilyen félelemnek. Anélkül, hogy megváltoztattam volna helyzetemet, továbbra is egyenesen a tűzre néztem, és valahogyan tudtam, hogy barátom A. H. áll bal könyökömnél, de oly messze mögöttem, hogy eltakarta a karosszék, amelyben hátradőltem. Finoman mozgatva a szememet, anélkül, hogy megváltoztattam volna a helyzetemet, egy láb alsó része vált láthatóvá számomra, és rögtön felismertem nadrágja szürkés-kék anyagát, amelyet gyakran hordott, de az anyag félig áttetsző módon jelent meg, állagát tekintve a dohányfüstre emlékeztetve.”⁴ – is itt következett a vizuális hallucináció.

Egy másik tudósító írja:

„Éjjel elég korán felébredtem... úgy éreztem mintha céllal élénkültem volna fel, és először azt gondoltam, hogy valaki betört a házba... aztán az oldalamba fordultam, hogy újra elaludjak, ám azonnal a jelenlét tudatát éreztem a szobában, ami egyedülálló módon nem egy élő ember tudata volt, hanem egy spirituális lényé. Talán ez megmosolyogtató, de csak a tényeket tudom elmondani, ahogyan azok megjelentek számomra. Nem tudom, hogyan tudnám jobban leírni az érzéleteimet, minthogy egyszerűen azt állítom, hogy egy spirituális jelenlét tudatát éreztem. Ugyanakkor erős babonás rettegést is éreztem, mintha valami idegen és félelmetes történe.”⁵

A genfi Professzor Flournoy szintén egy barátja hasonló élményéről számol be, egy hölgyéről, aki az automatikus vagy akaratlan írás képességével rendelkezett:

„Az automatikus írás gyakorlása közben az késztet arra, hogy azt ne a tudatalatti énnel tudjam be, hogy mindig valami, a testemen kívüli idegen jelenlétet érzek. Néha annyira pontosan leírható, hogy rá tudok mutatni a pontos helyzetére. A jelenlét e benyomását lehetetlen leírni. Tisztaságban és intenzitásban változik, annak a személyiségnek a függvényében, akiről az írás azt állítja, hogy tőle származik. Ha olyan valaki, akit szeretek, azonnal megérezem, mielőtt még bármilyen írás jelentkezne. Úgy tűnik, hogy a szívem felismeri.”

Egy korábbi könyvemben teljes terjedelmében közöltem egy esetet, melyben egy vak személy számolt be a jelenlét érzéséről. Egy szürke szakállú, fehér pettyes öltönyös férfi jelenléte volt, aki éppen az ajtó hasadéka alatt préseli át magát, és a szoba padlóján közeledik a dívány felé. Ennek a kvázi-hallucinációnak a tapasztalója egy különlegesen intelligens tudósító volt. Tökéletesen híján van minden belső vizuális képzelőerőnek, nem tud elképzelni semmilyen fényt vagy színt, és meg van győződve arról, hogy más érzékszervei, a hallás és a többi, nem játszottak szerepet ebben a hamis észleletben. Úgy tűnik, hogy inkább egy absztrakt eszme volt, amelyhez közvetlenül kapcsolódott a valóságosság érzése és a térbeli jelleg – más szavakkal egy teljesen tárgyiasított és kivetített *idea* volt.

Az ilyen esetek – más esetekkel együtt, amelyeket túl unalmas lenne most idézni – megfelelőnek tűnnek annak igazolására, hogy létezik mentális apparátusunkban a jelenlévő valóságnak egy olyan érzése, amely sokkal diffúzabb és általánosabb annál, mint amit specializálódott érzékszerveink felfognak. A pszichológusok számára szép kis problémát jelentene egy efféle érzés organikus alapjainak megtalálása – mi sem lenne természetesebb,

⁴ Journal of the S. P. R., 1895 február, 26.

⁵ E. GURNEY: Phantasms of the Living, I: 384.

mint összekötni azt az izomérzettel, azzal az érzéssel, ahogyan izmaink akcióra ösztönzik magukat. Bármi is keltette fel aktivitásunkat vagy borzongatott meg minket – leggyakrabban az érzékszerveink – valóságosnak és jelenvalónak tűnhet akkor is, ha csak absztrakt idea. De ilyen bizonytalan feltételezésekkel most nem foglalkozunk, mivel minket a képesség érdekel, nem pedig annak organikus alapja.

Mint a tudat minden pozitív hangulatának, a valóság érzékelésének is megvan a negatív megfelelője; a valószerűtlenség formájában jelenik meg, mely kísérthet és panaszra sarkallhat:

„Amikor arra gondolok, hogy véletlenségből jelentem meg az űrben forgó Földgolyón” mondja Madame Ackermann; „amikor oly lényekkel látom magam körülvéve, amelyek éppoly mulékonyak és felfoghatatlanok, mint én magam, és izgatottan üldözöm a kimérákat, furcsa módon úgy érzem, mintha álomban lennék. Az utolsó szavam az lesz „álmodtam”. ”⁶

Egy következő előadásban látni fogjuk, hogyan vezet a dolgok e valószerűtlensége a beteges melankóliában nyomasztó fájdalomhoz, sőt, akár öngyilkossághoz.

Biztosan leszögezhetjük tehát, hogy a tapasztalás tisztán vallásos szférájában számos személy (nem tudjuk megmondani, pontosan hányan) birtokolja hite tárgyait, mégpedig nem csupán puszta elméletek formájában, amelyeket az intellektusuk igaznak fogad el, hanem közvetlenül felfogott, kvázi-érezhető valóságok formájában is. Ahogyan az e tárgyak valóságos jelenlétének érzése változik, úgy ingadozik a hívő hitében melegség és hidegség között. Más példák jobban meg fogják ezt világítani, mint az absztrakt leírás, rögtön idézek is néhányat. Az első példa egy negatív példa, mely a kérdéses érzés elvesztése feletti sajnálatot fejezi ki. Egy ismerős tudós vallási életéről szóló beszámolójából vettem ki. Azt hiszem, világosan megmutatja, hogy a valóság érzése sokkal inkább érzet, semmint úgynevezett intellektuális működés.

„Húsz és harminc között egyre agnosztikusabb és vallástalanabb lettem, mégsem tudom azt mondani, hogy bármikor is elvesztettem volna a jelenségek mögött álló Abszolút Valóság „végtelen tudatát”, amelyet Herbert Spencer oly jól leír. Számomra e Valóság nem csupán Spencer filozófiájának Megismerhetetlenje volt, noha felhagytam Istenhez szóló gyermeki imáimmal, és sosem imádkoztam *Hozzá* formális módon, mégis legutóbbi élményeim azt igazolják, hogy olyan kapcsolatban voltam *Vele*, amely gyakorlatilag imádság volt. Bármikor, ha gondom volt, különösen akkor, mikor konfliktusba kerültem más emberekkel, akár a családban, akár az üzletben, vagy amikor lehangolt voltam vagy aggódtam az ügyeim miatt, valójában támogatás kértem e különleges kapcsolat talaján, amely magam és e fundamentális, kozmikus *Valami* között bontakozott ki. Az én oldalamon állt, vagy én álltam az ő oldalán – bárhogyan is fogalmazzuk meg – az adott problémában, és mindig megerősített és végtelen erőt adott ahhoz, hogy érezzem az ő meghatározó és támogató jelenlétét. Valójában kiapadhatatlan forrása volt az élő igazságnak és erőnek, amelyhez ösztönösen fordultam a gyengeség idején, és mindig kivezetett. Most már tudom, hogy egy személyes kapcsolatban voltam benne, mert később a vele való kommunikáció ereje elhagyott, amit határozott veszteségként élek meg. Mindig megtaláltam, ha *hozzá* fordultam. Aztán jónéhány évig időnként megtaláltam, ám később újra képtelen voltam kapcsolatba lépni vele. Emlékszem, hogy sokszor éjjel az ágyban nem tudtam elaludni az aggodalmaim miatt. *Hozzá* fordultam a sötétben, és lélekben kerestem e magasabb rendű elme ismerős érzését, amely mindig kéznél lévőnek tűnt, támogatott, de már nem találtam. Üresség volt ott *Helyette*: nem találtam semmit. Most az ötvenhez közeledve, teljesen elhagyott az erőm, hogy kapcsolatba lépjek vele; és be kell vallanom, hogy egy nagy segítség távozott az életemből. Különös

⁶ Pensées d'un Solitaire, 66.

módon az élet halottá és közömbössé vált; és csak most látom, hogy e régi tapasztalatom azonos volt ortodoxok imáival, csupán nem neveztem ezen a néven azt. Amiről 'Valamiként' beszéltem, az gyakorlatilag nem Spencer Megismerhetetlenje volt, hanem csupán az én ösztönös és egyéni Istenem, akinek magasabb rendű megértésében bíztam, de akit valamilyen módon elvesztettem.”

Semmivel sem találkozhatunk gyakrabban a vallásos életet bemutató életrajzok oldalain, mint a könnyű és nehéz hit váltakozásaival. Valószínűleg minden vallásos ember átélte már a krízist, melyben az igazság közvetlenebb víziója, talán az élő Isten létének egy közvetlen észlelete betört és megsemmisítette a megszokott hit egykedvűségét. James Russell Lowell levelezésében találhatunk egy rövid feljegyzést erről:

“Múlt péntek este látomásom volt. Mary-nél voltam és éppen valamit mondtam a szellemek jelenlétéről (amelyekről, mondtam, gyakran homályosan tudomással bírtam), mikor Mr. Putnam spirituális kérdésekről elegyedett szóba velem. Ahogy beszéltem, az egész rendszer úgy tűnt fel számomra, mint az alvilágból közeledő bizonytalan végzet. Sosem éreztem korábban oly tisztán Isten szellemét magamban és körülöttem. Úgy tűnt, hogy az egész szobát Isten tölti meg. Úgy éreztem, hogy a levegő ide-oda áramlik valaminek a jelenlétével, amiről nem tudtam, mi az. Egy próféta nyugalmával és világosságával beszéltem. Nem tudom, mi volt ez a kinyilatkoztatás. Még nem tanulmányoztam eléggé. De egy nap tökéletesítem, és akkor meg fogod hallani és el fogod ismerni a nagyságát.”⁷

Itt egy hosszab és kidolgozottabb élmény egy paptól származó kéziratból – Starbuck kéziratgyűjteményéből vettem:

„Emlékszem az estére és szinte a pontos helyre is a dombtetőn, ahol a lelkem, ahogyan volt, kinyílt a végtelen felé és két világ rohamozta meg egymást: a külső és a belső. A hívás mélyről jött, a mélységet pedig saját küzdelmem nyitotta meg, feneketlen mélységgel válaszolva, mely még a csillagokon is túlmutatott. Kettesben voltam Vele, aki teremtett, és a világ minden szépségét is, a szerelmet, a bánatot, még a kísértést is. Nem kerestem Őt, de szellemünk tökéletes összhangját éreztem. Az engem körülvevő dolgok szokásos érzete elhalványult. Egy pillanatra szavakkal ki nem fejezhető örömet és ujjongást éltem át. Lehetetlenség teljes egészében leírni ezt az élményt. Olyan volt, mint valami nagyszerű zenekar hatása, mikor a különálló hangjegyek harmóniává dagadnak, amely mindent kitöröl az ember tudatából, csak hogy a lelkét elsodorja és szinte szétrobbantsa saját érzése által. Az éjszaka tökéletes csendjét egy még ünnepélyesebb csend hatotta át. A sötétség jelenlétet hordozott, amely éppen amiatt volt érezhetőbb, hogy nem volt látható. Többé nem kételkedtem benne, hogy *Ő* volt ott, nem pedig én. Valójában, ha lehetséges, egyre kevésbé voltam tudatában a kettőnek.

„Istenbe vetett legmagasabb rendű hitem és a róla való legigazabb elképzelésem akkor született meg bennem. Attól fogva a Látomás Hegyén állok és az Örökkévalót érzem magam körül. De sosem éltem át azóta a szív ugyanazon reszketését. Azt hiszem, hogy akkor szemtől szemben álltam Istennel és újjászülettem a szellemében. Úgy emlékszem, nem kísérté semmiféle hirtelen változása a gondolataimnak vagy a hitemnek, kivéve, hogy a korábbi nyers elképzelésem virágba borult. Nem a régi elpusztítása történt, hanem gyors, csodálatos leleplezése. Azóta semmiféle Isten létének bizonyítékairól szóló vita nem tudta megingatni a hitemet. Azáltal, hogy egyszer éreztem Isten szellemének jelenlétét, hosszú ideig nem veszítettem el. Létének legbiztosabb bizonyítéka e magasabb rendű élmény emlékének egy órájában gyökerezik és a meggyőződésben – amelyet az olvasmányaimból és elmélkedéseimből szereztem – hogy ugyanez történt mindazokkal, akik megtalálták Istent. Tudatában vagyok annak, hogy jogosan nevezhetnek misztikusnak. Nem vagyok elég jártas a

⁷ Letters of Lowell, 75.

filozófiában ahhoz, hogy megvédjem magam ettől vagy bármilyen más vádtól. Úgy érzem, azáltal, hogy írtam róla, túltelítettem szavakkal, ahelyett, hogy tisztán megidézttem volna. De akárhogyan is legyen, oly gondosan írtam le, amennyira csak tudtam.”

Itt van egy másik, még világosabb anyag, amelyet lévén, hogy a szerző svájci, a francia eredetiből fordítottok.⁸

„Tökéletes egészségnek örvendtem: a gyalogtúra hatodik napján voltunk, jól edzve. Előző nap Sixtból Trientbe mentünk, Buet-n keresztül. Nem éreztem sem fáradtságot, sem éhséget, sem szomjúságot, és a lelkiállapotom hasonló módon kiegyensúlyozott volt. Forlaznál jó híreket kaptam otthonról; nem szorongtam, mivel jó vezetőnk volt, és a bizonytalanság árnyéka sem vetült utunkra. Leginkább egyensúlyként tudnám jellemezni azt az állapotot, amelyben voltam. Ám ezzel egy időben úgy éreztem, mintha felemelkednék, éreztem Isten jelenlétét – úgy mesélem el a dolgot, ahogyan az tudatomban megjelent – mintha az isteniség és az ereje teljesen átjárna engem. Az érzés lüktetése oly heves volt, hogy alig tudtam a fiúknak azt mondani, hogy menjenek tovább és ne várjanak engem. Aztán leültem egy kőre, mivel nem tudtam tovább állni, és a szemeim túlcordultak a könnytől. Megköszöntem Istennek, hogy az életem során megtanított megismerni őt, hogy életben tartotta és megszánta azt a jelentéktelen és bűnös teremtményt, aki voltam. Hevesen könnyörögtem neki, hogy az életemet annak szentelhessem, ami az ő akarata szerint való. Éreztem a válaszat, miszerint napról-napra be kell teljesítenem az akaratát, alázatosságban és szegénységben, hagyni a Mindenható Istennek, hogy eldöntse vajon egy napon megszólít-e azért, hogy még tisztábban tanúskodjak róla. Aztán az extázis lassan elhagyta szívemet; vagyis éreztem, hogy Isten visszavonta a bensőséges kapcsolatot, amelyet megadott, és képes voltam tovább sétálni, de csak nagyon lassan, mivel még mindig oly erősen hatalmában tartott a belső érzés. Emellett percekig sírtam megszakítás nélkül, a szemeim bedagadtak, és nem akartam, hogy a társaim lássanak. Az extázis állapota négy-öt percig tarthatott, noha akkor sokkal hosszabbnak tűnt. A bajtársaim tíz percig vártak rám Barine kereszteződésénél, de csak huszonöt vagy harminc perc múlva csatlakoztam hozzájuk, mivel úgy emlékszem, azt mondták, hogy körülbelül fél órán át hátráltattam őket. A benyomás oly mély volt, hogy az emelkedőn lassan mászva azt kérdeztem magamtól, hogy vajon Mózes a Sínai-hegyen bizalmasabb kapcsolatba került-e Istennel. Fontosnak látom hozzátenni, hogy ebben az extázisomban Istennek nem volt sem alakja, sem színe, sem szaga, sem íze; mi több, jelenlétének érzését nem kísérte határozott lokalizáció. Inkább olyan volt, mintha a személyiségemet átalakította volna át egy *spirituális szellem* jelenléte. De minél inkább keresem a szavakat, hogy leírjam ezt a mély kapcsolatot, annál inkább érzem a lehetetlenségét annak, hogy bármelyik szokásos képünkkel magyarázzam a dolgot. Valójában a legmegfelelőbb módja annak, hogy visszaadjam, amit éreztem, a következő: Isten jelen volt, noha láthatatlanul; egyik érzékszervemmel sem fogtam fel, mégis észlelte a tudatom őt.”

A „misztikus” melléknevet szaknyelven leggyakrabban a rövid ideig fennálló állapotokra alkalmazzák. A két utolsó személy által leírt elragadtatottság órái természetesen misztikus élmények, amelyekről egy későbbi előadásban sok mindent fogok mondani. Addig is álljon itt egy másik misztikus vagy szemi-misztikus élmény kivonata, amely egy olyan elmében jött létre, melyet természeténél fogva a heves vallásosság formált. Starbuck gyűjteményének köszönhetem. A hölgy, akitől a beszámoló származik, egy korában jól ismert kereszténység ellenes író lánya. Megtérésének hirtelensége jól mutatja, hogy egyes elmékben mennyire veleszületettnek kell lennie az isteni jelenlét érzésének. Elmeséli, hogy teljes tudatlanságban nőtt fel a keresztény tant illetően, de amikor Németországban keresztény

⁸ Flournoy professzor engedélyével kölcsönzöm pszichológiai anyagainak gazdag gyűjteményéből.

barátaival beszélt, elolvasta a Bibliát és imádkozott, az üdvözülés terve úgy ragyogott fel benne, mint valami fényáradat.

„Eddig a napig” írja „nem értettem a vallással és Isten parancsainak gondolatával való időtöltést. Ám abban a pillanatban, amint hallottam Atyám kiáltását, a szívem felismerte. Futottam, kinyújtottam a kezemet, hangosan kiáltoztam, 'Itt, itt vagyok, Atyám'. Ó boldog gyermek, mit kellene tennem? 'Szeress engem' válaszolta az én Istenem. 'Szeretlek, szeretlek' kiállítottam szenvedélyesen. 'Gyere hozzám' hívott Atyám. 'Jövök', vert a szívem. Felhagytam-e a kérdésekkel? Minddel. Sosem fordult elő velem, hogy megkérdeztem volna, elég jó vagyok-e, sosem tűnődtem alkalmatlanságomon vagy az egyházaról való gondolatataimon, vagy... hogy az elégedettségre várjak. Elégedettség! Elégedett voltam. Hát nem találtam meg az Istenemet és az Atyámat? Nem szeretett engem? Nem hívott engem? Nem volt ott az egyház, amelybe beléphetek?... Azóta közvetlen válaszokat kaptam az imáimra – oly jelentőseket, hogy olyan, mintha Istennel beszélnék és meghallanám a válaszát. Isten valóságának gondolata egyetlen pillanatra sem hagyott el.”

Itt van még egy eset, az író egy huszonhét éves férfi, akinél az élmény – valószínűleg ez is szinte ugyanannyira jellemző – kevésbé élénken leírt:

„Több alkalommal is azt éreztem, hogy egy darabig bensőséges összeköttetésben állok az istenivel. Ezek a találkozások kéretlenül és váratlanul jöttek el, és pusztán a konvencionalitásoktól való időleges megszabadulásból álltak, melyek egyébként körülvették és elfedték életemet... Egyszer egy magas hegy csúcsáról körbenéztem a barázdált tájon, mely a horizontig felszálló óceán hosszú konvexében végződött, és egyszerre ugyanabból a pontból nem láttam semmit magam alatt, csak végtelen sok fehér felhőt; a felszínen néhány magas csúcs, beleértve azt is, ahol én álltam, alámerülni látszottak, mintha a horgonyaik szántották volna a feneket. Ekkor saját identitásom ideiglenes elvesztését éreztem, megvilágosodást, mely mélyebb értelmet tárt fel számomra, mint amit az élethez szoktam volt csatolni. Ebben találtam meg az igazolását annak, hogy kapcsolatba léptem Istennel. Természetes, hogy hiánya káoszhoz vezetne. Nem tudom elképzelni az életet a jelenléte nélkül.”

Isten jelenlétének gyakoribb és hosszabban tartó érzését Starbuck professzor kézirat gyűjteményének következő példája mutathatja be. Egy negyvenkilenc éves férfitől származik – valószínűleg egyszerű keresztények ezrei írának hasonló beszámolót.

„Isten valóságosabb számomra minden gondolatnál, dolognál vagy személynél. Határozottan érzem a jelenlétét, és annál inkább, minél közelebbi harmóniában élek a testembe és a lelkembe írt törvényeivel. Érzem őt a napsütésben és az esőben; a félelemmel vegyes tisztelet keveredése a felséges nyugalommal az, ami a legpontosabban leírja érzéseimet. Az imában és a dicsőítésben úgy beszélek hozzá, mint társamhoz, kapcsoltunk örömteli. Újra és újra válaszol, néha oly tisztán kimondott szavakkal, hogy úgy tűnik, a fülem fogta fel a hangot, de többnyire erős mentális benyomásokkal. Ezek általában az Írás szövegével jelentkeznek, megvilágítva néhány új oldalát, az irántam való szeretetét, és biztonságommal való törődését. Példák százait tudnám mondani, iskolai ügyekben, társas problémákban, pénzügyi nehézségekben, stb. Az, hogy ő az enyém és én az övé vagyok, soha nem szűnik meg, ez egy megingathatatlan öröm. Nélküle az élet üres, sivár, végtelen, úttalan pusztaság lenne.”

Néhány további példát is csatolok különböző korú és nemű szerzőktől. Ezek szintén Starbuck professzor gyűjteményéből származnak, ahol ezek sokszorosával találkozhatunk. Az első egy huszonhét éves férfitől származik:

„Isten egészen valóságos számomra. Beszélek hozzá és gyakran kapok válaszokat. Hirtelen és tölem független gondolatok jelennek meg elmémben miután útmutatást kértem Istentől. Úgy egy évvel ezelőtt néhány hétig a legszörnyűbb zavarodottságban voltam. Amikor a baj először jelent meg előttem, kábulatba estem, de nemsokára (két vagy három óra múlva), határozottan hallottam egy részletet az Írásból: 'Elég neked az én kegyelmem.'

Minden alkalommal, ha a gondolataim visszatértek a bajhoz, hallottam ezt az idézetet. Nem hiszem, hogy bármikor kételkedtem Isten léteiben, vagy mellőztem volna tudatomból. Isten sokszor nagyon érzékelhető módon lépett be az életembe, s úgy érzem, hogy mindig sok kis részletet irányít. De két vagy három alkalommal a céljaimmal és terveimmel nagyon ellentétes utakat kívánt meg tőlem.”

Egy másik beszámoló (mely pszichológiai szempontból nem kevésbé jelentős, mivel kifejezetten gyerekes) egy tizenhét éves fiútól származik:

„Néha mikor templomba megyek, leülök, csatlakozom az istentisztelethez, és mielőtt kimennék, úgy érzem, Isten velem volt, a jobb oldalamon, és együtt olvasta és énekelte a zsoltárokat velem... És aztán újra úgy érzem, mintha mellette ülnék, és megölelném, megcsókolnám, stb. Amikor az oltárnál az úrvacsorához járulok, vele próbálok lenni, és érezni a jelenlétét.”

Találomra néhány más eset:

„Isten úgy veszem engem körül, mint a fizikai környezet. Közelebb van hozzám, mint a saját lélegzetem. Szó szerint benne élek, mozgok és létezem.”

„Van, mikor úgy érzem, hogy vele szemben állok és beszélek vele. Az imáimra válaszok érkeznek, amelyekben néha közvetlen és elsöprő módon nyilatkozik meg jelenléte és ereje. Van, mikor Isten távolinak tűnik, de ez mindig az én hibám.”

„Érzem az engem körbelengő jelenlétét, amely egyszerre erős és megnyugtató. Néha olyan, mintha betekarna életben tartó kezeivel.”

Ilyen az ember ontológiai képzelete, és ily meggyőző az, amit életre hív. Lefesthetetlen lények kelnek életre, majdnem oly intenzitással, mint egy hallucináció. Oly döntő módon határozzák meg vitális magatartásunkat, mint a szeretők vitális magatartását az egymásra vágyás megszokott érzése. Közismert, hogy a szerelmes érzi idoljának állandó jelenlétét, még akkor is, ha figyelme másra irányul, és nem idézi fel sajátosságait. Nem tudja elfelejteni, újra és újra hatást gyakorol rá.

Eddig a valóság ezen érzéseinek meggyőző voltáról beszéltem, ám egy kicsit még el kell időznöm e ponton. Azok számára, akik átélik őket, éppen annyira meggyőzőek, mint bármilyen közvetlenül érzékelhető tapasztalat, és rendszerint jóval meggyőzőbbek, mint a pusztá logika eredményei. Lehet ugyan tökéletesen nélkülözni őket; valószínűleg Önök közül többekből is hiányoznak az efféle érzések; de ha megvannak Önökben, és erősen megvannak Önökben, akkor valószínűleg el kell fogadniuk az igazság valódi észleleteként őket, mégpedig egy olyan típusú valóság kinyilatkoztatásaként, melyet semmilyen ellentétes érv, bármennyire is nehéz azt szavakkal megcáfolni, nem tud megdönteni. A miszticizmussal szemben álló álláspontot a filozófiában gyakran *racionalizmusként* emlegetik. A racionalizmus szerint minden meggyőződésünknek tiszta alapokon kell nyugodnia. Az efféle alapoknak a racionalizmusban négy dologból kell állnia: (1) határozottan megállapítható absztrakt elvekből; (2) az érzékelés határozott tényeiből; (3) az efféle tényeken alapuló határozott hipotézisekből; (4) logikusan levezetett határozott következtetésekből. A meghatározhatatlan, bizonytalan benyomásoknak nincs helye a racionalista rendszerben, amely pozitív oldalát tekintve bizonyára ragyogó filozófiai irány, mivel nem csupán filozófiánkra nézve gyümölcsöző, hanem (más jó dolgok között) a fizika tudományára nézve is.

Mindazonáltal, ha az ember teljes lelki életét úgy vesszük szemügyre, ahogyan az létezik, az emberek életét, függetlenül a tanultaktól és a tudománytól, azt, amit belül és titokban követnek, akkor be kell valljuk, hogy az a terület, amelyet a racionalizmus magyarázni tud, igencsak felszíni. Kétségtelen, hogy ennek a területnek *tekintélye* van, mivel szavakra épül, bizonyítékokat keres, logikus, és szavakkal győzedelmeskedik. De mindezek ellenére sem tud meggyőzni vagy megtéríteni, ha az intuíció szemben áll következtetéseivel. Ha egyáltalán léteznek intuíciók, akkor azok természetünk sokkal mélyebb szintjéről származnak, mint a szavakra épülő szint, melyet a racionalizmus ural. Tudattalan életünk,

impulzusaink, hiteink, szükségleteink és megérzéseink megteremtették az előfeltételeit annak, amelynek súlyát csak most érzi tudatunk; valami bennünk abszolút mértékben *tudja*, hogy az eredménynek igazabbnak kell lennie minden annak ellentmondó szörszálhasogató racionalista beszédnél, bármennyire is ésszerű az. A racionalista szint alárendeltsége a hit megalapozásában nyilvánvaló, akkor is, ha a racionalizmus a vallás mellett érvel, és akkor is, ha ellene. Azon irodalmak sokasága, melyek Isten létének bizonyítékait a természet törvényeiből vezetik le, egy évszázaddal ezelőtt elsöprő meggyőző hatást gyakoroltak. Ám ma csak a könyvtárakban porosodnak, mégpedig abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy a mi generációnk már nem hisz abban az istenben, amely mellett ezen irodalmak kiálltak. Bármilyen létező legyen is Isten, ma *tudjuk*, hogy többé már nem külső feltalálója a „találmányainak”, melyekkel dédapáink elégedettségére szolgáló „dicsőségét” szándékozott megmutatni, noha ezt a tudásunkat nem tudjuk szavakkal megvilágítani sem magunk, sem mások számára. Teljes egészében elutasítom azt a meggyőződést, miszerint ha Isten létezik, akkor sokkal inkább kozmikus és tragikus személyiségnek kell lennie, mintsem Létezőnek.

Az igazság az, hogy a metafizikus vagy vallásos szférában a tiszta érvek csak akkor meggyőzőek számunkra, ha a valóság határozatlan érzései ugyanazon következtetés irányába mutatnak. Ekkor intuíciónk és eszünk valóban együtt dolgozik, és nagy világformáló rendszerek nőhetnek ki belőle, mint a buddhista és a katolikus filozófia. Ösztönző hitünk az, amely felépíti az igazság eredeti testét, tisztán verbalizált filozófiánk pedig nem más, mint annak formulákba való mutatós átfordítása. Az ésszerűtlen és közvetlen bizonyosság mély dolog bennünk, az ésszerű vita pedig csupán felszíni jelenség. Az ösztön vezérel, az intelligencia pedig csupán követi. Ha egy ember az élő Isten jelenlétét érzi olyan módon, ahogyan azt idézeteimben bemutattam, akkor hiú ábránd, hogy kritikai érvek – lévén, hogy azok sosem annyira magasrendűek – meg tudják változtatni a hitét.

Kérem, vegyék észre, hogy nem azt mondtam, hogy *jobb*, ha a tudatattalan és a nem-racionális elsődleges a vallás birodalmában. Csupán rámutattam arra, hogy ami azt illeti, valóban elsődlegesek.

Ennyit a vallásos tárgyak valóságának érzéséről. Hadd mondjak néhány szót azokról az viselkedésformákról, amelyek jellegzetes módon kapcsolódnak hozzájuk.

Már korábban egyetértettünk abban, hogy ezek *ünnepélyesek*; beláttuk, hogy legjellegzetesebb sajátosságuk az az öröm, amely az akaratról való lemondás szélsőséges helyzeteiben áll elő. Annak a tárgynak az érzete, amelynek alávetette magát az egyén, nagyban meghatározza az öröm pontos színezetét; az egész jelenség sokkal komplexebb annál, mint amit bármilyen egyszerű formulával meg lehetne magyarázni. A tárgy irodalmában a szomorúságot és a boldogságot egyaránt hangsúlyozzák. A régi mondás, miszerint az Istenek első kitalálója a félelem volt, sokkötetes megerősítést kapott a vallástörténet minden korából; de a vallástörténetből az is kiderül, hogy az öröm is legalább ekkora szerepet játszott. Néha elsődleges volt az öröm; néha másodlagos, és a félelemtől való megszabadulás boldogsága volt. Ez utóbbi mivel jóval összetettebb, sokkal teljesebb is; ahogy haladunk majd előre bőséges okunk lesz arra, hogy visszautasítsuk akár a szomorúság, akár a boldogság kihagyását, ha azzal a széles látókörrrel közelítünk a valláshoz, amelyet megkövetel. A lehető legteljesebb szavakkal megfogalmazva, az ember vallása egyaránt magába foglalja léte kontrakciójának és expanziójának hangulatait. De a mennyiségi keveredése és rendje e hangulatoknak koronként, gondolatrendszerként és egyénekként oly változatos lehet, hogy a rettegés és a behódolás, a béke és a szabadság egyaránt lényege lehet e hangulatoknak. Az alkatilag komor és az alkatilag szangvinikus szemlélők hajlamosak ellentétes aspektusait hangsúlyozni annak, amit látnak.

Az alkatilag komor vallásos személyek számára még vallásos békéjük is nagyon józan dolog. A veszély mégis felettük lóg a levegőben. A flexió és a kontrakció nem teljes egészében ellenőrzött. Gyerekes lenne megszabadulásunk után csicsergő nevetésben kitörni,

szökdécselni, és teljesen elfeledkezni a felettünk gyülekező felhőkről. Lapítsunk inkább, csak lapítsunk; mivel az élő Isten kezében vagy. Jób könyvében például, a szerző kizárólagos mondanivalója az ember tehetetlensége és Isten mindenhatósága. „Magasabb az égnél - mit tesz ennek láttán? Alvilágnál mélyebb - és a te tudásod?” Van egy fanyar mellékíze e meggyőződés igazságának, amely azok számára, akik ezt érzik, éppoly közeli, mint a vallásos öröm.

Mark Rutherford kíméletlenül igazmondó szerzője szerint „Jóbban Isten arra emlékeztet minket, hogy az ember nem fokmérője a teremtésének. A világ roppant nagy, és nem olyan terv vagy elmélet alapján tervezett, amelyet az ember intellektusa fel tudna fogni. Mindenhol *transzcendens*. Ez minden költemény veleje, és ha van egyáltalán, a vers titka. Elégséges vagy elégtelen, nincs semmi több... Isten nagyszerű, de az útjai, tudjuk, nem azok. Elveszi tőlünk mindenünket, amink van, de ha mégis békésen túrunk, az árnyak völgyébe távozhatunk, és napfényben jöhetünk ki onnan. Vagy igen vagy nem!... Mi többet lehetne mondani, mint amit Isten mondott a forgószelelben több mint kétezer-ötszáz évvel ezelőtt?”⁹

Másfelől, ha a szangvinikus szemlélőnkhoz fordulunk, azt látjuk, hogy esetében a megszabadulás addig nem lehet tökéletes, amíg meg nem szabadul a tehertől és el nem felejt a veszélyt. Az efféle szemlélők olyan definíciókat adnak, amelyek az imént említett komor lelkületűek számára nélkülözik azt az ünnepélyességet, amely megkülönbözteti a vallásos békét a puszta állati örömtől. Néhány szerző szerint egy viselkedésformát akkor is vallásosnak lehet nevezni, ha nem áll kapcsolatban az áldozattal, az önalávetéssel vagy a fej meghajtásával. „Minden szokás szerinti és szabályozott csodálat” írja J. R. Seeley professzor¹⁰ „érdemes arra, hogy vallásnak nevezzék”; ennek megfelelően úgy gondolja, hogy Zenénk, Tudományunk és úgynevezett „Civilizációnk” korunk legeredetibb vallásait alkotják, mivel ezek nemcsak szervezettek ma, hanem elragadtatással hisznek is bennük. Valóban, az a határozott és meggondolatlan álláspont, miszerint civilizációnknak Hotchkiss fegyverekkel, stb.-vel kell csapást mérni az „alacsonyabb” rasszokra, semmi másra nem emlékeztet oly erősen, mint az iszlám korai szellemére, mely karddal terjesztette a vallást.

Előző előadásomban idéztem Havelock-Ellis ultra-radikális véleményét, miszerint mindenféle nevetés vallásos gyakorlatnak tekinthető, mivel a lélek felszabadulásáról tanúskodik. Azért idéztem ezt a véleményt, hogy cáfoljam helyességét. De most körültekintőbben kell összehangolni mondanivalónkat ezzel az egész optimista gondolatrendszerhez. Messze túl összetett ahhoz, hogy hevenyészve adjunk rá választ. Ennek megfelelően azt javaslom, hogy a következő két előadás tárgya a vallásos optimizmus legyen.

FORDÍTJA:

Gyimesi Júlia

⁹ Mark Rutherford's Deliverance, London, 1885, 196, 198.

¹⁰ Natural Religion című könyvében (attól tartok kevésbé olvasott) 3. kiadás, Boston, 1886, 91, 122